

A MAGYAR-SZLOVÁK HATÁR KÉRDÉSÉHEZ

UTÓBBI ÉVEK során és különösen az első bécsi döntés óta mind fokozottabb aktualitást nyert a magyar-szlovák nyelvhatár problémája, amellyel — Varsík és Révay István gróf munkái kapcsán — nemrég Borsody István is foglalkozott e folyóirat hasábjain.¹ Azóta e kérdés vitaanyaga újabb és, joggal mondhatjuk, perdöntő jelentőségű adalékokkal bővült: Kniezsa István, aki jelenleg Magyarország népiségtörténetének nyelvészeti vonatkozásban legkiválóbb szakértője, s aki eddig is több ízben foglalkozott a magyar-szlovák kapcsolatok történeti fejlődésével, érdekes tanulmányban foglalta össze a magyar-szlovák nyelvhatár kialakulását és koronkénti ingadozásait, illetve eltolódásait.¹ Örvedetes, hogy műve körülbelül egyszerre jelent meg magyar és német nyelven;² az utóbbi kiadás természetesen nemcsak a németek tájékoztatására szolgál, hanem egyszersmind kötelezni fogja a szlovák tudósokat is, hogy a magyar tudomány eredményeit — melyek immár számukra könnyen hozzáférhetőek — gondosan mérlegetjék.

Kniezsának mindenekelőtt két fontos érdemét kell kiemelnünk. Az egyik abban áll, hogy e kényes és sok tapintatot kívánó kérdést szerencsés kézzel és biztos tudással felemelte a napi politika síkjáról és tiszta, elfogulatlan tudományt formált belőle. Míg a szlovák Varsík nemrégien megjelent művében a bécsi döntés szemszögéből tekintette az egész kérdéskomplexumot s ezzel jóformán önként lemondott a tényék tárgyilagos vizsgálatáról, addig Kniezsa seholsem ama konkrét adottságait hangsúlyozza s térképeire nem a mai országhatárokat rajzolja be, hanem már bevezetésében is emelkedett hangon emeli ki a tények tiszteletét, amely minden tudósra, sőt minden politikusra is egyaránt kötelező. Nem is érti a magyar-szlovák-nyelvhatárra vonatkozó vélemények eddigi eltéréseit, sőt szöges ellentmondásait, hiszen — s ezt valóban joggal jegyzi meg — „akármennyire is különbözik a két fél felfogása egymástól, bizonyos tények elől egyik fél sem zárkozhatik el, amelyeket utóvégre is el kell fogadnia“³ Ezeket a tényeket keresi tehát Kniezsa és nem éri be a politikai irodalom eddigi, bizony sokszor mindkét oldalon üres szólamaival. S épp e ponton, a dokumentáció vonalán jutunk el Kniezsa második § talán még jelentősebb érdeméhez: nem éri be részlettelnyekkel, nemcsak az 1773-i ismert összeírást⁴ használja és veti össze egyrészt a későbbi adatokkal, másrészt magával a bécsi döntés alapjául szolgáló 19x0-1 népszámlálással, hanem a kérdést — az egyedül helyes szempontot választva — ezeréves történeti perspektívába helyezi. Amennyire csak adatai megengedik, gazdag és színes részletességgel mélyed a XVIII. századnál régebbi korok vizsgálatába s éppen itt találja meg azt a bizonyító anyagot, amely történelmi jogaink mellett kétségbevonhatatlanul tanúskodik.

¹ A magyar-szlovák határ. Magyar Szemle, 1941 aug.

² Adalékok a magyar-szlovák nyelvhatár történetéhez. Budapest, 1941.

³ Zur Geschichte der ungarisch-slowakischen ethnischen Grenze. Budapest, 1941 (Ostmitteleuropäische Bibliothek. 30/A).

⁴ Lexicon universorum regni Hungariae locorum populorum. Kiadta 1920-bana magyar békeküldöttség.

Munkája bevezetésében Kniezsa ismét összefoglalta település- és népiségtörténeti módszerének főbb elveit. Ebből látjuk, hogy dokumentációja, bár az egyes korok szerint természetszerűleg változik, lényegében véve három rétegből tevődik össze.

A legfontosabb réteget a helynevek alkotják. A legrégebbi korszakra vonatkozólag (X—XII. ez.) az archeológiai leletek tanúsága, a régi gyepűvonalakra vonatkozó ismereteink stb. mellett a helynévanyag a vezérszerep. Különösen fontosak a magyar törzsnevekből alkotott helynevek, mert ezeknek még a törzsnevek feledésbe merülése (XI. század második fele) előtt kellett kialakulniuk. Törzsneveink ugyanis csak Konstantinos Porphyrogenetosnál vannak meg, viszont a legrégebb magyar krónikában már nem szerepelnek, világos tehát, hogy időközben feledésbe mentek. A Megyer, Keszi, Kürt-típusú nevek tehát minden esetben igen régi magyar településre vallanak. Ugyancsak fontosak azok a nevek, amelyekből valamely szláv hangtörvény kronológiája alapján vonhatunk időbeli következtetéseket. Mivel a szlovákban a g>h fejlődés a XII. században ment végbe, azok a szlovákból átvett nevek, amelyekben még g és nem h van (pl. Galgóc) a XII. századnál régebben kerültek át a magyarba.

A XIII—XV. századtól kezdve az anyag jelentősen bővül. Ekkor már a hely- és személynéveken kívül a reánk maradt családnevekből is következtethetünk a lakosság összetételére, mivel „a családnév minden esetben a közösségtől származik, tehát nyelvi alakja nem a családnév viselőjének, hanem a névadó közösségnek nyelvére jellemző“. Természetesen varrnak kétes nevek, vagyis olyanok, amelyeknek írott alakjából nem következtethetünk teljes bizonyossággal sem a név viselőjének, sem a közösségnek nyelvallapotáxa. E bizonytalanoknak minősített nevek kétségtelenül sok vitára adhatnak alkalmat s látszólag az egész névelemzésnek legkényesebb pontját képezik. Megállapíthatjuk azonban, hogy Kniezsa e tekintetben a legmesszebb menő óvatossággal járt el s még nyilvánvalóan magyar neveket is, a legkisebb kétely esetén, inkább a bizonytalanok közé sorozott (pl. Tathar, Teoreok vagy Tewrewk, Magyar, stb.).

A dokumentáció harmadik rétege, a modern értelemben vett helység- és lakosságösszeírás csak a XVIII. század második felében jelenik meg. Az addigi névanyag inkább csak adalajstromokból s különböző helyi kimutatásokból számlázott. 1773-ban azonban elkészítik a már említett „Lexicon“-t s ezt a következő évtizedekben követik Bél Mátyás, Korabinsky, Vályi A. és Fényes E. statisztikai szintézisei, melyek valósággal pótolják a hivatalos statisztika hiányát. 1850-ből való Czoemig K. gondos, de nem mindig megbízható Ethnographische Karte-ja s 1880-tól kezdve a kutató rendelkezésére állnak a tíz évenként tartott népszámlálások eredményei.

Lássuk már most, milyen eredményekhez vezetett Kniezsánai e hármas dokumentáció konkrét alkalmazása?

Kniezsa nem tárgyalta e rövid és sok tekintetben inkább vázlatnak számító tanulmányban a magyar-szlovák nyelvhatárt teljes hosszúságában, hanem két különösen vitatott területet választott ki: az egyik Nyitra vidéke, a Vág és a Garam között, — itt van a híres „nagysurányi félsziget“, amelyre a szlovákok annyit hivatkoznak — a másik pedig Kassa környéke, kitekin-téssel a szomszéd Sáros és Zemplén népiségi viszonyaira. E két területre nézve nagy nehézséget jelentett az előmunkálatok egyenetlensége: míg Nyitra megye középkori településtörténetét Fügedi Erich már külön monográfiában feldolgozta¹, addig Kassa vidékével még senki sem foglalkozott behatóan s így itt magát a nyers adatanyagot is Kniezsának kellett összegyűjtenie.

A Nyitravidék népiségtörténeti fejlődése rendkívül plasztikusan elevenedik meg előttünk. E területen a X—XII. században Kniezsa igen helyesen két zónát különböztet meg; a vegyes magyar-szlovák lakosságú északi részt, amely körülbelül Galgóc és Nyitra város vonalától északra,

¹ Fügedi E.: Nyitra megye betelepülése. Budapest, 1938.

s a déli magyar részt, mely ugyanettől a vonaltól délre terül el. Északon igen régi magyar telepek ötlenek szemünkbe, mint például Ássa-Kürt (eredetileg Kürt), amely még törzsnévből származó helynév, tehát ősi magyar település, vagy a magyar b ő melléknév régi b e g h alakjából származó szlovák B e h i n c e, amelynek h-ja világosan mutat e régies magyar hangalak átvételére. E terület egyes szakaszaira, különösen Galgóc köré és a Nyitra völgyébe, ahol a szlovák helynévanyag jórésze magyar eredetű (pl. Salgó—Salgovce, Egerszeg — Egerseg, stb.), a mai szlovák lakosság kétségtelenül a magyarság után költözött be, legkorábban a XIII. század elején.

Délen az egész középkori helynévanyag — egy-két szláv folttól eltekintve — magyar eredetű. A középkorban tehát a nagysurányi félszigetnek még nyoma sem volt. A magyarság ide igen régen telepedhetett: talán sehol az országban nincsen annyi törzsnévből alkotott helynév, mint éppen itt (3 Megyer, 3 Kürt, 2 Gyarmat, 1 Tarján, 1 Jenő, 2 Kér és 4 Keszi). E honfoglaláskori településeket egyébként régészeti leletek is igazolják. A szlovák helynevek viszont kivétel nélkül a magyarból származnak, s még azok is, amelyek végső fokon szláv eredetűek, a szlovákban is magukon viselik a magyar magánhangzóilleszkedés nyomait (pl. Mocsonok — Moéonok). Hangtani kritériumok alapján Kniezsa úgy véli, hogy e vidék magyar helyneveit a szlovákok a XIV—XV. századnál előbb semmiesetre sem vehették át, tehát régebben nem is jöhettek ide.

A XIII—XVII. századi fejlődés általában megőrzi a középkori kereteket, bár ekkor már mindinkább észrevehető a fokozatos eltolódás a szlovákság javára. Egyelőre még tisztázatlan ennek az eltolódásnak közvéden oka; Kniezsa a természetes szaporodás mellett egyrészt bevándorlásra gondol, másrészt a magyarságnak egyes pontokon, majd egyes foltokon bekövetkező asszimilációjára. Ennek ellenére a különböző XVI. századi gabona- és dézsmajegyzékek névanyaga — itt tűnik ki a családnévkutatás jelentősége — még elég vigasztaló adatokat szolgáltat. Még a régi vegyes magyar-szlovák területen is, pl. Assakürtön 28 összeirt személy közül 20 feltétlenül magyar, 5 bizonytalan és csak 3 szlovák. Galgóctól délre még igen jelentős magyar többség van: Ságon 1576-ban 37 személy közül 24 magyar, 4 szlovák és 9 bizonytalan nevű. A Nyitra folyó mellékén semmi nyoma jóformán a szlovákságnak, pedig napjainkig itt csak Berencs őrizte meg nagy magyar többségét. A Zsitva balpartjának, Bars megye nyugati részének adatait illetően Kniezsa — Csapody Csabának közeljövőben megjelenő munkájára hivatkozva — ugyancsak hasonló eredményekre jut. Általában véve — amint azt Kniezsa második térképe jól mutatja — e korban a Nyitravidék déli részének magyar jellege még jóformán háborítatlanul fennáll. Az egykorú adatokból vont százalékszámítások alapján e térképen csak úgy gömbölyűdnek a magyar lakosságra utaló piros körök.

Annál döbbenetesebb az az ugrásszerű átalakulás, amit e lassú eltolódás után az 1773-i „Lexicon⁴. jelez. Ezen utóbbi forrásnak adatai térképre vetítve már jóformán az 19x0-1 helyzetet tükrözik, a nagysurányi beszögeléssel s a mellette felhúzódó magyar nyúlvánnyal. „Mi ennek a hirtelen népcserének az oka?“ — kérdezi tudós szerzőnk és a magyarság meglepetésszerű megfogyatkozását valami „népirtó katasztrófával⁴. magyarázza. Ilyet valóban talál is: a XVII. század második felének török háborúi páratlan megpróbáltatásokat jelentettek és rettenetes vérvesztéssel jártak. Az elkövetkező békés korszak birtokosainak viszont munkáskéz kellett és ezt onnan szereztek, ahonnan tudtak: Tót-Megyerre gróf Kaunitz földesúri minőségben morva telepeket hozott s lehet, hogy más községekbe, Így Nagysurányba is telepített. E nagyarányú eltolódás megállapíthatóan 1720 után következett be: Újlakon még 1715-ben 36 magyar névvel szemben 22 szlovák nevet talál Kniezsa, viszont 1773-ban az arány már 50: 1x1,

mégpedig a szlovákság javára. Ugyanez az arány Ságón, Komjátiban, stb. 1773 után a még megmaradt magyarság helyzete is kritikussá vált, oly arányokat öltött az összeházasodás és a természetes asszimiláció.

A Nyitrára vonatkozó rész rövid kitekintést ad a népszámlálások eredményeire is. Ebből az összefoglalásból világosan kitetszik, hogy az 1910-i népszámlálás távolról sem volt meghamisítva, amint a magyarság ellenségei külföldön hirdetik. Adatai a 1773-iakkal nagyjából egyeznek, s ahol eltolódás mutatkozik, az inkább a magyarság rovására történt. Mindezt megerősíti az első két csehszlovák statisztika is; csak az 1930-i, amelynek adatai joggal váltak hírhedtté, mutatja a szlovákságnak nagymérvű s egészen hihetetlen megnövekedését. Ez az a kor, midőn még Léván is, ahol pedig 1910-ben 8752 magyarral szemben csak 688 szlovák volt, jelentős szlovák többséget mutattak ki.

A nyitravidéki fejlődéssel nagyjából egyező képet mutat Kassa környékének népiségtörténete. Van azonban egy jelentős különbség: Kassa felett még volt eredetileg egy magyar őrvidek, a X—XII. század magyarságának előretolt sárosi őrszemei. Ez a sárosi magyar vidék — ahol még egy Keszi is akad — a Tarca és Hernád völgyének vegyes magyar-szlovák népességén át ízesült az abaúji magyar területhez. Ezt az eredeti állapotot ismét a helynévanyag bizonyítja: magának Eperjesnek neve is epres szavunknak régi alakja. A Tarca felső folyása táján Uszalgó, Csipkés, Nyársardó, stb. mind magyar eredetűek. A szlovák nevek viszont a magyarból származnak, még pedig oly alakban, amely a XIV. század közepe utáni beköltözésre mutat. Fontos az is, amit Kniezsa magának Sáros vár nevének szlovák Saris alakjáról állapít meg: ez az elnevezés egy ó-magyar (XII. sz. előtti) Sáros átvétele, tehát valószínű, hogy e messze földön híres vár és fontos földrajzi központ nevét a szlovákok már régebről ismerték.

Abaújban a magyarság jelentős szláv rétegre települt ugyan reá, mégis előfordul számos olyan név is, amely a magyarból került a szlovákba (pl. Nádasd — Nadofit, Aranyida — Aranidka). A magyarság e területet, éppen úgy mint a Tokaj-Hegyaljai hegységtől keletre levő részeket feltétlenül a XII. század vége előtt szállta meg.

Ez a középkori statusquo a további századokban csak lassan módosult. Sárosban később is a magyar dúlő- és víznevek egész tömegét találjuk s a XVI. századtól kezdve a különböző összeírások egyes községekben jelentékeny magyar elemet tükröznek. Kiszseben környékén például még 1640 körül is csupa magyart találunk, s Bél Mátyás is még több sárosi magyar helységet sorol fel. Itt azonban az eltótosodás mégis állandóan tért nyertj mint Kniezsa összefoglalóan megállapítja, „a XVIII. század elejéig már számos, főként középsárosi helység teljesen elszlovákosodott“.

Ellenállóbbnak látszik az abaúji magyar elem. A XVI. századi összeírások szerint ez a megye úgyszólván teljesen magyar jellegű; jelentékenyebb szlovák kisebbség csupán a megye északkeleti csücskében, Sáros közelében található. Jellemző statisztikai adatokat nyújt Hemádtihany, ahol 1563-ban 36 összeírt személy közül 16 feltétlenül magyar, 16 bizonytalan (de jórészt magyarnak látszik) és csak 4 szlovák, vagy Abaújszinna, ahol ugyanebben az időben 76 név közül 46 magyar, 24 bizonytalan és csak 5 kétségtelenül szlovák. Fontos magának Kassának, e vidék központjának nemzetiségi eloszlása: erre nézve Kerekes Lajosnak frissen megjelent munkája alapján¹ Kniezsa megállapítja, hogy még 1650-ben is Kassán 676 összeírt személy közül 490 magyar és csak 10 bizonyosan szlovák. A többi név a bizonytalanok és a német eredetűek között oszlik meg. Mindez azt igazolja, hogy Kassát még az abaúji vegyes magyar-szlovák zónába sem lehet feltétel nélkül besorolni, hanem mindig figyelemmel kell lenni Kassa régi magyar tömbjére.

¹ Polgári társadalmunk a XVII. században. Kassa, 1941.

A XVII. század második fele azonban Kassa vidékén is tragikus változásokat idézett elő. Amint már Bél Mátyás megállapította, a Kassa környéki magyarság az örökös török, tatár betörések, lengyel pusztítások és nem utolsósorban a kuruc-labanc harcok következtében fogyatkozott meg. A XVIII. század elejére egyes területek teljesen lakatlanok maradtak. Az így támadt űrökbe itt is szlovákok ereszkedtek le. Ez a leereszkedés azonban nem lehet régi keletű: még 1715-ben minden megpróbáltatás ellenére a magyarság van többségben. 1773-ban azonban a Hernád balpartján már nagy szlovák területet találunk a régebbi magyar telepek helyén és megindult a tótosodás a Hernád jobb partján is. Abaúj átalakulása természetesen megadta a kegyelemdőfést a most már teljesen elszigetelődött sárosi magyarságnak is.

A történelmi áttekintést itt is a népszámlálási adatok rövid értékelése zárja le. Ismét bebizonyosodik, hogy az 1910-1 népszámlálás elsősorban további eltótosodási eseteket könyvelhetett csak el s alig volt alkalma megmagyarosodott helységekről számot adni. A szlovákok népszámlálási megkezdésük óta kedvezőtlenebbek: már 1919-ben egész sereg régebben magyar többségű falu szlovák többségűnek van feltüntetve. 1930-ban a tótosítás még jobban diadalmaskodik s immár csak azok a felvak maradnak meg magyar többségűeknek, ahol azelőtt soha kevert lakosság sem volt. Szinnán ellenben, ahol 1921-ben 1104 magyarral szemben még csak 327 szlovák volt, 1930-ban 821 szlovák áll 463 magyarral szemben. Így tehát e községben a magyarság 641 fővel fogyatkozott volna. Hasonló a helyzet Jászóindszenten, ahol a szlovák statisztika 1930-ban a régebbi magyar lélekszámnak 740 főnyi apadását jelzi. Az efféle adatok egymagukban elegendők, hogy megingassák hitünket a szlovák statisztikák jóhiszeműségében.

Külön értéke Kniezsa kiváló tanulmányának, hogy belőle mindenfelől kérdőjelek merednek, amelyek további kutatásra serkentenek. Nemcsak Kassa vidékének és a magyar-szlovák nyelvhatár többi szakaszának részletes feldolgozása volna kívánatos, hanem kíváncsian várjuk ama elvi jelentőségű tanulmányokat is, amelyeket Kniezsa ezúttal csak egy-egy jegyzetben ígér. Idézzünk egyet mutatónak:

„Az a vélemény, hogy a régi oklevelekben előforduló magyar hely- és dűlőnevek egyszerűen a kir. kancellária Írnokainak önkényes fordításai, nem fogadható el. Kutatásaim során meggyőződtem, hogy ahol az oklevelekben magyar helynévanyaggal találkozunk, ott legalább a lakosság egy rétege magyar volt. Ezt a kérdést bővebben a közeljövőben kívánom kifejteni (8. 1.).“

Várjuk tehát ezeket az általános problémákat is felölelő tanulmányokat s egyszersmind nagyon kívánatosnak tartjuk, hogy az efféle alapos történelmi dokumentáción alapuló kutatások minél hamarabb végeztessenek el a magyar nyelvhatár más peremvidékeire, elsősorban Erdélyre vonatkozólag is. Örvendetes, hogy — amint halljuk — az Erdélyi Tudományos Intézet máris készül Erdély helynévanyagának rendszeres feldolgozására. E kutatás általános eredményeit Kniezsa már eddig is több ízben összefoglalta; hadd próbálkozzunk meg már most a részletes adatkifejtéssel. Talán így végleg útját vágthatjuk ama minduntalan felbukkanó külföldi szándékoknak, amelyek a magyar kutatásokat teljesen ignorálva, még mindig az Abrud, a Körös és az Ompoly önkényesen kiragadott nevére próbálnak építeni román kontinuitást!

GÁLDI LÁSZLÓ